

Kadonnutta alkoholia etsimässä – II osa

HELI MUSTONEN – PIA MÄKELÄ – PETRI HUHTANEN

Johdanto

Vuonna 2004 alkoholin kokonaiskulutuksen arvioitiin nousseen 9,4 litrasta 10,3 litraan asukasta kohti eli noin kymmenen prosenttia (Päihdetilastollinen vuosikirja 2005). Kasvuarvioon sisältyivät 6,5 prosentin kasvu tilastoidussa ja noin 25 prosentin kasvu tilastoimattomassa kulutuksessa. Vuonna 2005 myynnin kasvu jatkui hidastuneena. Kun tilastoimaton alkoholin kulutus lasketaan mukaan, alkoholin kokonaiskulutuksen on arvioitu nousseen 10,6 litraan vuonna 2005. Kaikkiaan vuodesta 2003 vuoteen 2005 alkoholin kulutuksen on arvioitu lisääntyneen 13 prosenttia (STTV, Tiedote 2/ 2006).

Vuosien 2004 ja 2005 kulutuksen kasvun taustalla olivat vuonna 2004 Suomen alkoholioloissa tapahtuneet merkittävät muutokset. Tammikuun alusta henkilökohtaiseen käyttöön tuodun alkoholin matkustajatuontikiintiöt muista EU-maista poistuivat, toukokuun alusta verottoman alkoholin tuontimahdollisuus tuli koskemaan myös Viroa maan liittyessä Euroopan unioniin, ja tätä ennakkoiden maaliskuun alussa Suomessa alennettiin alkoholiveroja keskimäärin 33 prosenttia niin, että alennukset olivat suurimmat väkevilla alkoholijuomilla.

Vuoden 2004 muutoksia ennakkoiden Stakesissa oli vuonna 2003 käynnistetty alkoholipaneelitutkimus, jossa kysely lähetettiin samoilta henkilöille ennen alkoholioloissa tapahtuneita muutoksia ja muutoksien jälkeen. Tavoitteenamme oli tutkia, missä väestöryhmissä ja minkä juomiskäyttäytymisen tekijöiden kautta odotettavissa olevaa halvemman alkoholin saatavuuden paranemisesta (lähinnä Virosta) ja Suomen alkoholin hinnan alennuksesta seuraava alkoholin kulutuksen kasvu tapahtuisi, sekä selvittää, mitä itse koetuille haitoille tapahtuisi kulutuksen kasvaessa. Aiempaan tutkimuskirjallisuuteen perus-

tuva lähtöoletuksemme oli, että alkoholin kulutus nousee yhdenmukaisesti eri kuluttajaryhmissä. Näin tapahtui muun muassa Suomessa vuosina 1968–1969, kun keskioletut tuli elintarvikeliikkeisiin ja alkoholin saatavuutta parannettiin muutenkin voimakkaasti (Mäkelä 2002; Mäkelä & al. 2002).

Vuosien 2003 ja 2004 alkoholipaneelitutkimus tuotti kuitenkin odottamattomia tuloksia (Mustonen & al. 2005). Tuloksia leimasi se, että kyselytutkimukseen osallistuneiden arviot omasta kulutuksestaan tai haitoista eivät olleet suurempia vuonna 2004 kuin vuonna 2003, vaikka niin olisi alkoholin myynnin kasvun perusteella voinut odottaa.

Yhtä ainoaa selkeää syytä eroon tilastoidun myynnin ja kyselyssä raporoitujen kulutusmäärien välillä emme pystyneet löytämään. Ero on todennäköisesti seuraus useasta samaan suuntaan vaikuttaneesta tekijästä. Yhtenä mahdollisena syynä on voinut olla se, että syksyllä 2004 muutoksien voimaantulosta oli kulunut liian vähän aikaa niiden vaikutusten ilmenemiseksi. Kyselyssä useimmat kysymykset koskivat 12:ta viikoksi kulunutta kuukautta. Vastajat eivät ehkä vielä syys–lokakuussa 2004 pitäneet vuoden 2004 aikana (maaliskuun jälkeen) tapahtunutta kulutuksen lisääntymistä heille tyyppillisenä, vaan vastasivat aiemman, alemman kulutuksen mukaan. Kaunistelu on tyyppistä haitalliseksi ja jopa happeälliseksi koettuja käyttäytymisilmiöitä raportoitaessa (esim. Sudman & Bradburn 1974). Useiden kyselyssä tiedusteltujen juomiseen liittyvien haittojen osalta taas 12 kuukauden ajanjakso – tai oikeammin 7–9 kuukauden ajanjakso vuoden 2004 alusta tai maaliskuun alusta – saattoi olla liian lyhyt haittojen ilmenemiseen.

Kansainvälinen kiinnostus ja rahoitus mahdollistivat tarkastelujakson jatkamisen ja kyselyn uusimisen kolmannen kerran vuonna 2005, vuosi

toisen vaiheen kyselyn jälkeen. Tässä artikkelissa esitämme ensimmäiset tulokset vuosien 2003, 2004 ja 2005 alkoholipaneelitutkimuksesta. Tavoitteenamme on katsoa, tuoko vuoden 2005 aineisto uutta tietoa siitä, missä väestöryhmissä ja minkä juomiskäyttäytymisen tekijöiden kautta kulutus kasvoi, sekä selvittää, mitä itse koeuille haitoille tapahtui. Tässä artikkelissa raportoidaan vuoden 2005 osalta päivitettyjä tuloksia, jotka vuosien 2003 ja 2004 osalta raportoitiin artikkelissa ”Alkoholia ostetaan ja tuodaan enemmän kuin koskaan. Mihin se katoaa?” (Mustonen & al. 2005).

Vuosien 2003 ja 2004 alkoholipaneelitutkimus ja sen analysointi

Aineisto

Tutkimus toteutettiin paneeliasetelmalla eli kysely lähetettiin vuosina 2003, 2004 ja 2005 samoille henkilöille. Lisäksi kysely lähetettiin vuosina 2004 ja 2005 myös uudelle, koskemattomalle otokselle vastaavasta perusjoukosta. Vuosien 2003, 2004 ja 2005 tutkimukset pyrittiin toteuttamaan mahdollisimman samalla tavalla: kyselylomake kysymyksineen pidettiin samanlaisena lopun muutamaa kysymystä lukuun ottamatta, kyselyt lähetettiin Tilastokeskuksesta vuoden samoilla viikoilla ja tarkistusmenetelmät pidettiin samoina. Ainoa poikkeus kyselyjen toteutuksessa oli, että vuosina 2003 ja 2005 vastauksia karhuttiin kaksi kertaa, vuonna 2004 vain kerran.

Kysely lähetettiin vuoden 2003 syksyllä 4 000 hengen satunnaisotokselle 15–69-vuotiaista suomalaisista (pois lukien Ahvenanmaa sekä asunnottomat ja laitosväestö). Vuonna 2003 kyselyyn vastasi 2 406 henkilöä eli 60,2 prosenttia otoksesta. Vastanneista 620 kielsi lähettämistä uusintakyselyä, joten vuonna 2004 kysely lähetettiin 1 786:lle vuonna 2003 vastanneelle. Heistä 75,5 prosenttia eli 1 348 henkilöä vastasi myös vuoden 2004 kyselyyn. Vastanneista 139 kielsi lähettämistä uusintakyselyä, joten vuonna 2005 kysely lähetettiin 1 209:lle vuosina 2003 ja 2004 vastanneelle. Heistä 76,8 prosenttia eli 1 035 vastasi myös vuoden 2005 kyselyyn. He olivat 43 prosenttia vuonna 2003 vastanneista. Korkeammat vastausprosentit toisella ja kolmannella kierroksella ensimmäiseen verrattuna kertovat siitä, että tutkimukseen kielteisimmin suhtautuneet karsiutuivat pois jo ensimmäisellä kierroksella tai kieltä-

mällä seuraavan lomakkeen lähettämisen. Naiset osallistuivat miehiä paremmin ja erityisesti nuoret miehet jättäytyivät kyselystä pois. Vuosina 2004 ja 2005 kysely lähetettiin myös uusille 2 207 ja 2 200 hengen otoksille, joiden vastausprosentit olivat 53,1 ja 52,6. Vuosien 2004 ja 2005 uusissa otoksissa sukupuolten ja ikäryhmien erot vastausprosentissa olivat samankaltaiset kuin vuonna 2003.

Muutoksen mittaaminen ja valikoitumisen vaikutuksen arvioiminen

Tämän artikkelin taulukoita on tehty kahdesta eri vastaajajoukosta. Ensinnäkin on käytetty niitä vastaajia, jotka vastasivat kyselyyn kaikkina kolmena vuonna eli vuosina 2003, 2004 ja 2005. Kun tässä artikkelissa jatkossa käytetään nimitystä paneelaineisto, tarkoitetaan juuri tätä vastaajajoukkoa. Tällä vastaajajoukolla muutosarviot perustuvat ainoastaan siihen, kuinka suljettu joukko vastaajia on muuttanut kulutustaan, eikä tätä arviota sekoita se, että vertailisimme kulutusta kolmen eri ihmisiä sisältävän vastaajajoukon välillä.

Nykyisin lähes kaikkien kysely- ja haastattelututkimusten yhteinen ongelma on, että merkittävä osa otoksen henkilöistä päättää olla osallistumatta tutkimukseen. Paneelitutkimuksessa tämä ongelma korostuu, koska poisjäänti tapahtuu tutkimuksen jokaisessa kolmessa vaiheessa. Mikäli poisjäänti on valikoitunutta alkoholin kulutuksen tai siihen läheisesti yhteydessä olevien taustatekijöiden suhteen, tulokset saattavat vääristyä siten, etteivät ne enää edusta tutkimuksen kohteena olevaa suomalaista aikuisväestöä. Ensimmäisessä vaiheessa pois jääneistä tiedämme, että he olivat tavallista useammin nuoria miehiä. Toisen vaiheen pois jääneiden ominaisuudet riippuivat pois jäämisen syystä: jo ensimmäisessä kyselyssä jatkon kieltäneet olivat keskimääräistä vanhempia, asuivat usein maaseudulla ja joivat keskimääräistä vähemmän, kun taas uusintakyselyyn luvan antaneet mutta siihen vastaamatta jättäneet olivat keskimäärin nuorempia, kaupunkilaisempia ja enemmän juovia. Kaikkiaan toisella kierroksella pois jääneet olivat mukaan tulleisiin verrattuna useammin kouluttamattomia, köyhempiä ja raittiita ja miehet useammin myös suurkuluttajia ja muuten paljon juovia. Valikoitumisprosessit lienevät samansuuntaiset myös tutkimuksen kolmannessa vaiheessa. Tässä tutkimuksessa valikoituvan poisjäännin vaikutusta pyrittiin rajoittamaan tai arvioimaan kahdella tavalla.

Ensinnäkin kaikki taulukoinnit tehtiin käyttäen painotusta. Painot laskettiin sukupuolen, ikäryhmän, kielen ja alueen mukaan niin, että ne väestöryhmät, joissa vastausprosentti oli huomionpää, saivat suuremman analyysipainon. Näin esimerkiksi nuoret miehet saivat keskimäärin suurimmat analyysipainot ja painotetuissa taulukoinneissa heidän osuutensa vastasi heidän oikeaa väestöosuuttaan. Siinä mitassa kuin esimerkiksi tutkimuksesta pois jääneet nuoret miehet ovat juomisensa ja juomisen muutoksen suhteen erilaisia kuin tutkimuksessa mukana olevat nuoret miehet, ei analyysipainojen käyttökään riitä korjaamaan valikoitumisen vaikutusta.

Toiseksi teimme arvion vuosikulutuksen muutoksesta paitsi paneeliaineiston myös puhtaiden poikkileikkausaineistojen avulla (ensimmäistä kertaa vuonna 2003 vastanneet vs. ensimmäistä kertaa vuonna 2004 vastanneet vs ensimmäistä kertaa vuonna 2005 vastanneet), jolloin siis vertasimme kolmea täysin erillistä joukkoa ihmisiä. Tämän vaihtoehdon etu on se, että valikoitumisprosessi oli kaikkina vuosina sama: tarkastelussa oli mukana vain henkilöitä, jotka olivat ensi kertaa otokseen tulleita ja vain yhteen kyselyyn vastanneita. Kaikki analyysit tehtiin molemmista aineistoista (paneeli- ja poikkileikkausaineistot), mutta taulukoiden koon rajoittamiseksi tulokset on näytetty yleensä vain paneeliaineistosta.

Käytettyjä, lähinnä alkoholin kulutusta koskevia mittareita on kuvattu liitteessä 1. Absoluuttisten (litramääräisten) muutosten tilastollista merkitsevyyttä testattiin laskemalla muutoksille 95 %:n luottamusväli bootstrap-menetelmällä. Poimimme otoksen havainnoista satunnaisesti takaisinpanolla (samoja havainnoita voitiin poimia useita kertoja) alkuperäisen kokoisen otoksen ja toistimme tämän poiminnan 1 000 kertaa. Laskemalla näistä 1 000 uudesta otoksesta halutun muutoksen ja poistamalla 2,5 prosenttia suurimmista ja pienimmistä muutosarvoista saimme 95 %:n luottamusvälin halutulle muutokselle. Emme ole kirjoittaneet luottamusvälejä taulukoihin useasta syystä. Ensinnäkin taulukoista olisi tullut liian isoja. Toiseksi laskemisen työläyden vuoksi kohdensimme luottamusvälien laskemisen vain keskeisimpiin tuloksiin. Kolmas syy luottamusvälien poisjättämiseen oli se, että aineistojen tulosten epävarmuustekijät liittyvät vähintäänkin yhtä paljon valikoitumisprosessiin kuin siihen otantaan liittyvään satunnaisvaihteluun, jota luottamusväli mittaa. Olemme kuitenkin pitäneet

luottamusvälejä ohjenuorana: mainitsemme tilastollisesti merkitsevät erot ja suhtaudumme kriittisesti ei-merkitsevien erojen esiin nostamiseen.

Tämän artikkelin taulukoissa vuosien 2003 ja 2004 paneeliaineiston luvut poikkeavat paikoin vuonna 2005 julkaistun artikkelimme vastaavien vuosien luvuista. Tämä on seurausta siitä, että osa kahteen ensimmäiseen kyselyyn vastanneista ei enää osallistunut kolmanteen kyselyyn, ja tämän artikkelin taulukot perustuvat kaikkiin kolmeen kyselyyn osallistuneiden vastauksiin.

Tulokset

Alkoholin vuosikulutus koko kyselyaineistossa

Alkoholin kokonaiskulutuksen on arvioitu nousseen Suomessa noin kymmenen prosenttia vuodesta 2003 vuoteen 2004 ja 2,5 prosenttia vuodesta 2004 vuoteen 2005 (Päihdetilastollinen vuosikirja 2005; STTV, Tiedote 2/2006). Paneeliaineiston vastaajien omiin vastauksiin perustuva arvio alkoholin kulutuksesta oli 5,1 litraa vuonna 2003, 4,9 litraa vuonna 2004 ja 5,0 litraa vuonna 2005 (taulukko 1). Aineiston vastaajat eivät siis raportoineet jatkuvaa alkoholin kulutuksen kasvua, jota alkoholin myyntitilastojen ja tuontiarvioiden mukaan oli odotettavissa. Vastaajien itsearviot kulutuksestaan nousivat vuonna 2005, mutta arviot olivat edelleen alhaisemmat kuin vuonna 2003. Vastaavasti poikkileikkausaineistojen vastaajien (yhden kerran vastanneita) kulutusarviot eivät osoita kasvua koko tutkimusajanjaksona (taulukko 1). Myöskään sellaiset kulutuksen jakauman tunnusluvut, jotka ovat keskiarvoa vähemmän herkkiä yksittäisille poikkeaville havainnoille (mediaani; kulutustasot, joiden alapuolelle jää 25 %, 75 % tai 90 % vastanneista), eivät viitanneet kulutuksen kasvuun vuodesta 2003. Tämä päti sekä paneeli- että poikkileikkausaineistoihin.

Yksi periaatteessa mahdollinen selitys erilaisille tuloksille keskimääräisessä kulutuksessa paneelikyselyn ja tilastojen välillä on, että suuri osa maahan tuodusta ja halvempien hintojen vuoksi ostetusta alkoholista olisi kartuttanut alkoholivaraa ihmisten kellareissa ja baarikaapeissa. Tätä hypoteesia voitiin tutkia, sillä kyselylomakkeessa oli kysymys vastaajien kodeissa olevasta alkoholin määrästä juomalajeittain. Paneeliaineisto ja riippumattomat poikkileikkausaineistot eivät kumpikaan osoittaneet merkittävää kotivarastojen kasvua vuodesta 2003 (ei näytetty taulukkona).

Taulukko 1. Alkoholin vuosikulutuksen keskiarvo vuosina 2003, 2004 ja 2005, litraa 100 %:n alkoholia

	Paneeliaineisto			Riippumattomat poikkileikkausaineistot		
	2003	Muutos 2003–2004	Muutos 2003–2005	2003	Muutos 2003–2004	Muutos 2003–2005
N	1 035			2 406		
Kaikki	5,1	-0,2	-0,1	5,2	-0,1	-0,3
miehet	7,3	-0,4	0,0	7,7	-0,6	-0,6
naiset	2,9	0,0	-0,2	2,8	0,3	-0,1
Miehet						
15–29-v.	8,3	-0,9	1,9	9,1	-1,7	-1,3
30–49-v.	7,2	0,0	0,7	7,9	0,0	0,1
50–69-v.	6,8	-0,5	-1,3	6,5	-0,3	-0,5
Naiset						
15–29-v.	3,7	-0,2	-0,5	3,4	0,0	0,7
30–49-v.	2,6	0,2	0,0	2,9	0,6	-0,2
50–69-v.	2,5	-0,2	-0,3	2,2	0,2	-0,6

Saatujen tulosten tulkintaan palataan pohdintaosassa. Seuraavaksi tutkitaan, peittävätkö koko väestöä kuvaavat keskiarvot alleen erilaisia muutoksia väestön osaryhmissä ja onko juomatavoissa ja haittakokemuksissa viitteitä muutoksesta.

Alkoholin vuosikulutus väestöryhmittäin

Vuosikulutuksessa ei havaittu merkittäviä muutosten eroja miesten ja naisten välillä verrattaessa kolmen vuoden paneeliaineistossa vuosia 2003 ja 2005 (taulukko 1). Ei myöskään mediaanien tai muiden kulutusjakauman muotoa kuvaavien tunnuslukujen muutoksissa eikä poikkileikkausaineiston tunnuslukujen muutoksissa havaittu merkittäviä eroja miesten ja naisten välillä. Tulos vastaa kahden vuoden paneeliaineistossa saatua tulosta.

Alkoholin vuosikulutuksen ikäryhmittäisessä tarkastelussa ainoat tilastollisesti merkitsevät erot kolmen vuoden paneeliaineistossa havaittiin miehillä (taulukko 1). Aineistossa keski-ikäisten miesten kulutus nousi suhteessa vanhempiin miehiin verrattaessa vuosia 2003 ja 2005. Paneeliaineistossa nuorten miesten kulutuksessa on havaittavissa kasvua vuosien 2003 ja 2005 välillä, mutta kasvu ei osoittautunut tilastollisesti merkitseväksi. Poikkileikkausaineistojen mukaan nuorten miesten kulutus olikin laskenut vuodesta 2003 vuoteen 2005. Aiemmassa kahden vuoden paneeliaineistossa miesten ikäryhmittäisiä muutoseroja kulutuksessa ei havaittu.

Kahden vuoden paneeliaineistossa väkevien kulutuksessa ainoat tilastollisesti merkitsevät muu-

toserot raportoitiin naisilla. Kolmen vuoden paneeliaineistossa tilastollisesti merkitsevä muutosero vuodesta 2003 vuoteen 2005 havaittiin miehillä. Naisten kaikissa ikäryhmissä väkevien kulutustaso oli vuonna 2005 hiukan alemmalla tasolla kuin se oli ollut vuonna 2003, eikä kahden vuoden aineistossa näkynyttä nuorten naisten ja vanhimman ikäryhmän naisten väkevien kulutuksen kasvua enää havaittu. Poikkileikkausaineistot sitä vastoin osoittivat väkevien kulutuksen nousua naisten nuorimmassa ikäryhmässä. Miehillä keskimmäisen ikäryhmän väkevien kulutus nousi tilastollisesti merkitsevästi suhteessa vanhimman ikäryhmän miesten väkevien kulutukseen vuosien 2003 ja 2005 välillä. Myös poikkileikkausaineistot osoittivat miesten keskimmäisen ikäryhmän väkevien kulutuksen kasvua vuodesta 2003. (Taulukko 2.)

Sillä, kuinka pitkä etäisyys vastaajan asuinpaikkakunnasta oli Helsinkiin (siis Viron lauttoihin), ei ollut kahden eikä kolmen vuoden paneeliaineistossa selkeää yhteyttä muutokseen alkoholin kokonaiskulutuksessa tai eri juomalajien kulutuksessa (ei näytetty taulukkona).

Alkoholin kulutuksen muutos vuosien 2003 ja 2005 välillä oli suorassa yhteydessä tuloihin (taulukko 3). Muutosten keskiarvot olivat alimmassa tuloluokassa keskimääräistä korkeammat, mutta muutoserot muihin tuloluokkiin nähden ei ollut tilastollisesti merkitsevä. Aiemmassa kahden vuoden paneeliaineistossa oli havaittavissa sama tulos, mutta myöskään siinä aineistossa muutosten ero ei ollut tilastollisesti merkitsevä. Kulutuksen

Taulukko 2. Väkevien vuosikulutuksen keskiarvo vuosina 2003, 2004 ja 2005, litraa 100 %:n alkoholia

	Paneeliaineisto			Riippumattomat poikkileikkausaineistot		
	2003	Muutos 2003–2004	Muutos 2003–2005	2003	Muutos 2003–2004	Muutos 2003–2005
Kaikki	0,85	0,06	0,00	0,94	-0,10	0,15
miehet	1,43	-0,03	-0,01	1,61	-0,33	0,16
naiset	0,27	0,11	-0,02	0,26	0,13	0,12
Miehet						
15–29-v.	0,93	-0,05	0,05	1,44	-0,42	-0,20
30–49-v.	0,94	0,04	0,21	1,38	-0,09	0,51
50–69-v.	2,13	-0,07	-0,26	1,99	-0,55	0,01
Naiset						
15–29-v.	0,33	0,15	-0,01	0,32	0,13	0,53
30–49-v.	0,24	-0,07	-0,03	0,24	0,15	-0,08
50–69-v.	0,25	0,32	-0,02	0,22	0,10	0,03

Taulukko 3. Alkoholin vuosikulutuksen keskiarvo tuloluokan mukaan vuosina 2003, 2004 ja 2005, litraa 100 %:n alkoholia

	N	Paneeliaineisto		
		2003	Muutos 2003– 2004	Muutos 2003– 2005
Kaikki	1 034	5,1	-0,2	-0,1
miehet	421	7,3	-0,4	0,0
naiset	613	2,9	0,1	-0,2
Miehet				
-999 €/kk	79	8,9	-0,8	0,4
1 000–1999 €/kk	141	6,7	-0,6	0,0
2 000– €/kk	201	7,0	-0,1	-0,1
Naiset				
-999 €/kk	226	3,2	-0,1	-0,5
1 000–1999 €/kk	236	2,8	-0,1	-0,2
2 000– €/kk	151	2,7	0,2	0,1

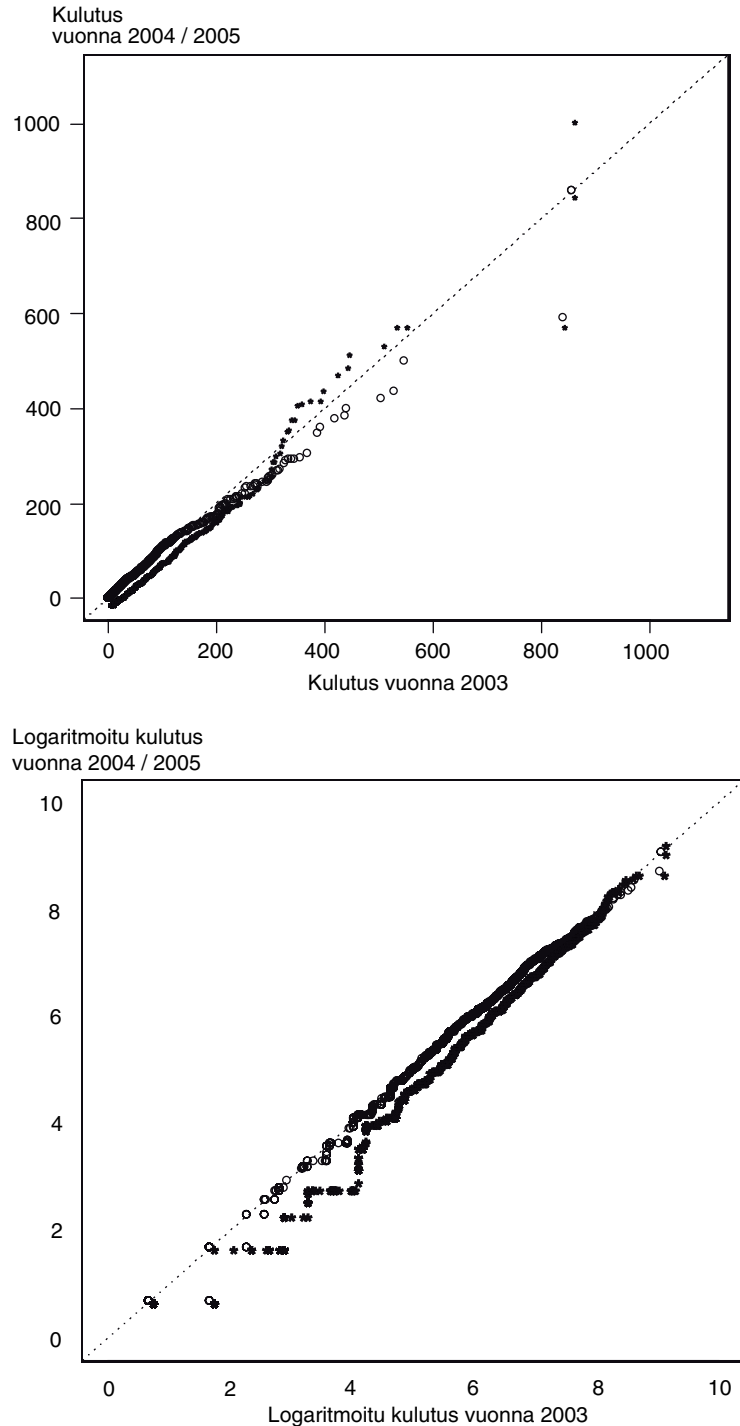
muutosta katsottiin myös pääasiallisen toiminnan (töissä, työtön, eläkkeellä, muu) mukaan. Kahden vuoden aineistossa oli havaittu viitteitä kulutuksen keskimääräisestä suuremmasta kasvusta työttömillä. Kolmen vuoden paneeliaineisto ei tukenut tätä havaintoa.

Yksi keskeinen vuoden 2004 alkoholin kulutuksen kasvuun liittyvä kysymys on, ovatko alkoholitalanteen muutokset lisänneet suurkuluttajien juomista keskimääräistä enemmän. Tätä kysymystä ei voida tarkastella jakamalla vuoden 2003 aineistoa kulutusluokkiin ja tarkastelemalla niiden keskimääräistä kulutusmuutosta. Tämä johtuu siitä, että keskiarvoregression (regression to

the mean, RTM) vuoksi sellaisessakin tilanteessa, jossa mitään todellisia kulutusmuutoksia ei tapahdu, ensimmäisen aikapisteen suurkuluttajat (joiden joukossa on satunnaisista syistä juuri sinä ajankohtana paljon juovia) ilmoittavat seuraavassa aikapisteessä huomattavasti vähäisempää kulutusta, ja pienkuluttajat raportoivat vastaavasti aiempaa suurempaa kulutusta. Nyt kummassakaan paneeliaineistossa ei havaittu keskimääräistä kulutuksen kasvua. Tästä syystä väite suurkuluttajien muita suuremmasta kulutuksen kasvusta tarkoittaisi sitä, että muilla kuluttajilla kulutustaso olisi pienentynyt ja siten koko jakauma olisi venynyt ja siis jakauman oikealle vino häntä olisi kasvanut.

Kuvion 1 ylemmässä paneelissa on piirretty poikkileikkausaineistoista vuoden 2003 kulutusjakauma vuosien 2004 ja 2005 kulutusjakaumien kanssa vastakkain. Jos vastakkain piirrettävät jakaumat olisivat täsmälleen samanlaiset, osuisivat kaikki pisteet kuvion katkoviivalla merkitylle diagonaalille ja oikealle vinoutunut jakauma näkyisi pistejonon kääntymisenä diagonaalin yläpuolelle. Kuvion 1 yläosa näyttää erityisen selvästi juuri kiinnostuksen kohteena olevaa jakauman yläpää, mutta erottelee huonosti jakauman muutoksia yleisemmällä, pienemmällä kulutustasolla. Kuvion 1 alemmassa osassa on piirretty logaritmoiduista kulutusluvuista vastaava kuvio, joka puolestaan kuvaa suhteellisia muutoksia ja korostaa siten jakauman alapää huomattavan paljon. Kuvioista nähdään, että vuoden 2004 jakauman yläpää ei ole diagonaalin ylä- vaan alapuolella, eikä jakauman venymisestä ole muutenkaan

Kuvio 1. Kvantiili-kvantiilikuvio* vuoden 2003 kulutusjakaumasta vuoden 2004 kulutusjakaumaa vastaan (ympyrät) ja vuoden 2005 kulutusjakaumaa vastaan (tähdet). Logaritmoimattomat kulutukset yläkuvassa, logaritmoidut kulutukset alakuvassa

*Tulkinta: diagonaalilla (katkoviiva) olevat pisteet osoittavat, että kulutusjakauman tietty piste (esim. se kulutusjakauman kohta, jonka alapuolella on 1 % tai 20 % vastaajista) osuu samaan senttilitramäärään tarkasteltavina vuosina. Diagonaalien yläpuolella olevat pisteet kertovat kulutusjakauman siirtymisestä "oikealle" (suurempaan kulutukseen), diagonaalien alapuolella olevat pisteet osoittavat jakauman siirtyneen vasemmalle (pienempään kulutukseen).

Taulukko 4. Humalajuominen vuosien 2003, 2004 ja 2005 paneeliaineistossa, päiviä vuodessa, jolloin juonut ...

	... miehet: vähintään 6 annosta ... naiset: vähintään 4 annosta			... niin että "tuntui oikein toden teolla"		
	Keskiarvo 2003	Muutos 2003–2004	Muutos 2003–2005	Keskiarvo 2003	Muutos 2003–2004	Muutos 2003–2005
Kaikki	23	-2	-1	6	-1	-1
miehet	30	-4	-2	9	-2	-1
naiset	17	0	-1	3	0	0
Miehet						
15–29-v.	25	-1	-1	10	-2	-1
30–49-v.	31	-4	-3	10	-4	-1
50–69-v.	30	-5	-1	9	-1	-2
Naiset						
15–29-v.	19	-1	-1	6	1	-1
30–49-v.	16	1	0	2	0	0
50–69-v.	15	0	-2	2	-1	0

Taulukko 5. Yksittäiseen käyttökertaan liittyvien haittojen summapistemäärän keskiarvo vuosien 2003, 2004 ja 2005 paneeliaineistossa

	2003	Muutos 2003–2004	Muutos 2003–2005
Kaikki	1,5	-0,2	-0,3
miehet	1,8	-0,3	-0,4
naiset	1,3	-0,2	-0,2
Miehet			
15–29-v.	3,8	-0,5	-1,1
30–49-v.	1,6	-0,3	-0,3
50–69-v.	1,0	0,0	0,0
Naiset			
15–29-v.	2,6	-0,2	-0,5
30–49-v.	0,8	-0,1	-0,2
50–69-v.	0,4	0,0	0,1

merkkejä. Siten vuoden 2004 aineiston perusteella suurkuluttajien kulutuksen muutos ei voinut olla muita suurempaa. Vuoden 2005 kulutusjakauma on venynyt leveämmäksi sekä ylä- että alapäästään vuoteen 2003 verrattuna. Jakauman yläpään leviäminen rajoittuu vain äärimmäisiin suurkuluttajiin, alle kahteen prosenttiin vastaajista. Vuoden 2005 aineiston perusteella äärimmäisten suurkuluttajien kulutuksen muita suurempaa kasvua on siis periaatteessa saattanut tapahtua. Aineiston perusteella tästä ei kuitenkaan saada varmuutta, sillä jakaumien vertailu ei kerro, miten tietty kulutusryhmä on muuttanut kulutustaan. Periaatteessa olisi mahdollista, että vuoden

2005 uudet suurkuluttajat olisivat tulleet vuoden 2003 pienkuluttajien joukosta.

Raittius ja juomisen useus

Aiemmassa kahden vuoden paneelitarkastelussa ei havaittu tutkimusvuosien välillä tilastollisesti merkitseviä muutoksia raittiuden yleisyydessä. Tulos on sama kolmen vuoden paneeliaineistossa (ei näytetty taulukkona). Miehistä 6–7 prosenttia ilmoitti, ettei ollut käyttänyt alkoholia 12 viime kuukauden aikana, ja naisista 9–10 prosenttia.

Poikkileikkausaineistoissa raittiiden osuudet ovat olleet yleensä vain hiukan korkeampia kuin paneeliaineistossa. Vuoden 2005 poikkileikkausaineisto on tässä suhteessa poikkeus. Siinä raittiiksi ilmoitti itsensä 12 prosenttia miehistä ja 13 prosenttia naisista, kun vuonna 2004 vastaavat osuudet olivat olleet kahdeksan ja kymmenen prosenttia. Vuosien 2003 ja 2005 poikkileikkausaineistojen mukaan raittiiden osuus olisi kasvanut kaikissa miesten ja naisten ikäryhmissä, mutta erityisesti miesten vanhimmassa ikäryhmässä.

Kolmen vuoden paneeliaineiston mukaan koko väestön juomisen useudessa ei tapahtunut muutosta: sekä miehet että naiset käyttivät alkoholia vuonna 2005 yhtä usein kuin vuonna 2003. Molempina vuosina alkoholia käytettiin keskimäärin viitenä päivänä kuukaudessa, miehet keskimäärin seitsemänä ja naiset neljänä päivänä kuukaudessa. Sitä vastoin juomispäivien määrän ikäryhmittäinen tarkastelu paljasti tilastollisesti merkitsevän muutoksen miesten eri ikäryhmien juomisen useudessa. Nuorilla miehillä alkoholin käyt-

töpäivät näyttivät lisääntymistä, kun ne vanhemmilla miehillä vähenivät. Paneeliaineistossa nuorten miesten (ja vähemmässä määrin myös nuorten naisten) alkoholin käyttöpäivien määrän kasvu voi kuitenkin olla seurausta aineistoon liittyvästä ikääntymisestä ja nuorimpien, harvoin alkoholia nauttivien, ikäluokkien (15–16-vuotiaiden) tyhjenemisestä tutkimusvuosien aikana. Poikkileikkausaineistot eivät osoittaneet nuorten alkoholin käyttöpäivien merkittävää kasvua.

Riski- ja humalajuominen

Juomiskertakohtaista riskikulutusta mitattiin kysymällä niiden juomiskertojen useutta, joina miehet joivat vähintään kuusi ja naiset vähintään neljä annosta. Näiden juomiskertojen vuotuisessa määrässä ei tapahtunut tilastollisesti merkitseviä muutoksia kolmen vuoden paneeliaineistossa (taulukko 4). Muutoksia ei havaittu myöskään aiemmassa kahden vuoden tarkastelussa.

Humalajuomista mitattiin kysymällä niiden juomispäivien useutta, joina vastaaja oli nauttanut alkoholia niin, että se tuntui oikein toden teolla. Aiemmassa kahden vuoden aineistossa miehet olivat raportoineet tilastollisesti merkitsevästi vähemmän humalapäiviä vuonna 2004 kuin vuonna 2003. Kolmen vuoden aineistossa miesten ja naisten raportoitujen humalapäivien määrässä ei ollut tilastollisesti merkitsevää eroa vuosien 2003 ja 2005 välillä (taulukko 4).

Juomisen paikka

Kahden vuoden paneeliaineistossa naiset olivat raportoineet tilastollisesti merkitsevästi lisääntyntä kotona juomista, sitä vastoin miehet eivät. Kolmen vuoden paneeliaineistossa tulos oli sama. Naiset joivat kotona keskimäärin 41 päivänä vuonna 2005 ja 38 päivänä vuonna 2003. Miehet joivat kotona keskimäärin 72 päivänä vuonna 2003 ja 74 päivänä vuonna 2005.

Alkoholin käytön seuraukset

Kolmen vuoden paneeliaineistossa sekä miehet että naiset raportoivat vähemmän käyttökertaan liittyviä haittoja vuonna 2005 kuin vuonna 2003 (taulukko 5). Lasku keskimääräisessä summapiistemäärässä oli miehillä suurempi kuin naisilla.

Yksittäiseen käyttökertaan liittyvien haittojen lisäksi tarkastelimme myös mahdollisia muutoksia alkoholista aiheutuissa terveysongelmissa, rahahuolissa, juomisen hallintaongelmissa, muiden reaktioissa vastaajan juomiseen tai audit-mittaril-

la mitattavissa alkoholiongelmassa. Raportoitujen haittojen määrien vähenemiset ja jotkin harvat lisääntymiset olivat yleensä pieniä. Kaikkiaan kolmen vuoden paneeliaineistossa vastanneet eivät vuonna 2005 raportoineet enempää haittakokemuksia juomisesta, vaan joiltakin osin jopa vähemmän kuin vuonna 2003. Myöskään kahden vuoden paneeliaineistossa vastanneet eivät olleet raportoineet enempää haittoja vuonna 2004 kuin vuonna 2003.

Pohdinta

Edellä esitetyt tulokset perustuvat pääosin vuosina 2003, 2004 ja 2005 toteutettuun alkoholipaneelitutkimukseen, jossa samat henkilöt vastasivat postikyselyyn ennen alkoholiloissa vuonna 2004 tapahtuneita muutoksia ja kahtena vuonna muutoksien jälkeen. Tuloksia on verrattu sekä samoina vuosina tehtyjen poikkileikkaustutkimusten tuloksiin että aiemmin raportoidun kahden vuoden eli vuosien 2003 ja 2004 alkoholipaneelitutkimuksen tuloksiin.

Aiemmin raportoituja vuosien 2003 ja 2004 alkoholipaneelitutkimuksen tuloksia leimasi se, että kyselytutkimukseen osallistuneiden arviot omasta kulutuksestaan tai haitoista eivät olleet vuonna 2004 suurempia kuin vuonna 2003, kuten alkoholin myynnin kasvun perusteella olisi voinut odottaa. Yhtenä syynä odottamattomiin tuloksiin esitimme sitä, että syksyllä 2004 alkuvuoden muutoksien voimaantulosta oli kulunut liian vähän aikaa niiden vaikutusten ilmenemiseksi. Tarkastelujakson pidentyminen vuodelle (vuoteen 2005) ei kuitenkaan tuonut muutosta tähän päätulokseen: kyselytutkimukseen osallistuneiden arviot omasta kulutuksestaan tai haitoista eivät olleet suurempia vuonna 2005 kuin vuonna 2003 alkoholin myynnin jatkuvasta kasvusta huolimatta. Tulos päti myös vastaavina vuosina toteutettujen riippumattomien poikkileikkausaineistojen vastaajien kulutus- ja haitta-arvioihin. Kummatkaan aineistot eivät osoittaneet merkittävää myyntitietojen ja kulutusarvioiden erotuksen selittävää kotivarastojen kasvua vuodesta 2003 vuoteen 2005.

Kolmen vuoden paneeliaineisto antoi joitakin kahden vuoden paneeliaineistoon nähden poikkeavia väestöryhmittäisiä tuloksia. Ensinnäkin vuosien 2003, 2004 ja 2005 analyysissä sekä paneeli- että poikkileikkausaineistoissa keski-ikäis-

ten miesten kulutus, erityisesti väkevien juomien kulutus, nousi suhteessa nuorten ja vanhempien miesten kulutukseen. Vuosien 2003 ja 2004 paneeliaineistossa taas ikäryhmien välillä ei ollut muutoseroja. Toiseksi kolmen vuoden paneeliaineistossa kaikissa naisten ikäryhmissä väkevien kulutus oli vuonna 2005 jokseenkin vuoden 2003 tasolla, eikä kahden vuoden aineistossa näkynyt nuorten naisten ja vanhimman ikäryhmän naisten väkevien kulutuksen kasvua enää havaittu. Poikkileikkausaineistossa tosin nuorten naisten väkevien kulutus osoitti selvää kasvua vuonna 2005. Kolmanneksi kolmen vuoden aineistossa miesten humalakulutus oli vuonna 2005 vuoden 2003 tasolla, kun kahden vuoden paneeliaineistossa miehet raportoivat vähemmän humalakulutusta vuonna 2004 kuin vuonna 2003.

Olimme odottaneet kotona juomisen lisääntymistä, koska alkoholin hinta laski nimenomaan vähittäismyynnissä ja koska ulkomailta tuotua alkoholiakin nautitaan pääasiassa kotona. Kahden vuoden aineistossa naiset raportoivat lisääntyneitä kotona juomista, mutta miehet eivät. Myös kolmen vuoden aineistossa vain naiset olivat lisänneet kotona juomista.

Alkoholin hinnan laskun odotimme mahdollistavan erityisesti pienituloisten alkoholin kulutuksen kasvun. Kahden vuoden aineistossa havaittiin viitteitä pienituloisten miesten kulutuksen kasvusta. Myös kolmen vuoden aineistossa oli tästä viitteitä, mutta tulokset eivät olleet tilastollisesti merkitseviä. Kummassakaan aineistossa ei ollut merkkejä siitä, että Viron läheisyyden takia Etelä-Suomessa kulutus olisi lisääntynyt enemmän kuin muualla Suomessa.

Aiemmassa raportissamme (Mustonen & al. 2005) esitimme useita syitä siihen, miksi alkoholin myynnin kasvu ei näy kyselyn tuloksissa alkoholin kulutuksen kasvuna ja haittojen lisääntymisenä. Yhtenä mahdollisena syynä eroon tilastoidun myynnin ja kyselyssä raportoitujen kulutusmäärien välillä pidimme sitä, että hinnan alennus on lisännyt kulutusta pääasiassa kyselyn ulkopuolelle jääneiden, jo entuudestaan alkoholin suurkuluttajien joukossa. Yleisesti tiedetään, että koko väestöön kohdistuvat kyselyt eivät tavoita kaikkein eniten kuluttavia. He ovat usein vailta vakituista osoitetta, asuvat asuntoloissa tai laitoksissa eivätkä näin tule mukaan otosjoukkoon. Nekin suurkuluttajat, jotka saavat kyselylomakkeen, voivat tavallista useammin jättää vastaa-

matta. Kaikesta juodusta alkoholista suuri osa keskittyy harvoille suurkuluttajille. Eniten juova kymmenen prosenttia kuluttajista joi esimerkiksi vuonna 2003 45 prosenttia kaikesta juodusta alkoholista (kyselytietojen perusteella). Tämän valossa on periaatteessa mahdollista, että suurkuluttajat olisivat vastanneet merkittävästä osasta vuoden 2004 kulutuksen lisäyksestä. Vuosien 2003 ja 2004 kyselytutkimukset eivät antaneet tukea sille, että enemmän kuluttavat olisivat lisänneet kulutustaan muita enemmän, mutta vuosien 2003 ja 2005 poikkileikkausaineistojen kulutusjakauksissa tapahtunut muutos antaa tilaa tällaiselle tulkinnalle äärimmäisten suurkuluttajien osalta.

Tähän mennessä valmistuneet selvitykset ja rekisteritiedot tukevat tätä selitystä (Mäkelä & Österberg 2006a & b). Merkittävin osoitin on alkoholi-kuolemien huomattava lisääntyminen vuodesta 2003 vuoteen 2004. Vuodessa alkoholisairaus- ja myrkytyskuolemien määrässä tapahtui lähes 20 prosentin nousu. Vuonna 2004 alkoholin aiheuttamat maksasairauskuolemat lisääntyivät suhteellisesti eniten eli 30 prosenttia. Sairaaloissa alkoholin aiheuttamien maksasairauksien hoitojaksot lisääntyivät 11 prosenttia vuonna 2004. Alkoholin aiheuttamat kuolemat maksasairauksiin ja maksasairauksien hoitojaksot ovat voineet lisääntyä yhdessä vuodessa vain sellaisella väestöllä, jolla maksa on ollut valmiiksi jo pitkään jatkuneen suurkulutuksen vaurioittama. Suurkuluttajien lisääntyneestä kulutuksesta kertovat myös päihdehuollon tilastot. Päihdehuollon kuntoutuksen asiakasmäärät eivät juuri lisääntyneet vuonna 2004, mutta hoitovuorokausien määrä lisääntyi, eli hoidon kesto piteni. Päihdehuollon ammattilaiset ovat arvioineet, että asiakkaat ovat aiempaa huonokuntoisempia (Murto & Niemelä 2005). Lisäksi päihtyneiden säilöönnotot lisääntyivät 11 prosenttia vuonna 2004 ja ylittivät samalla 100 000 hengen rajan. Erillistutkimuksen perusteella tiedetään, että lisääntyneet säilöönnotot eivät selittyneet niinkään kävijöiden määrän lisääntymisestä kuin siitä, että samoja henkilöitä otettiin säilöön aiempaa useammin (Noponen 2005). Täytyy kuitenkin korostaa, että vaikka tällainen haittojen kasvu osoittaa selvästi, että *suurkuluttajien* kulutus on kasvanut, se ei sinänsä millään tavalla todista, ettei *myös muiden kuluttajien* kulutus olisi voinut lisääntyä.

Jos kulutuksen lisäys olisi tällä kertaa kohdistunut lähinnä suurkuluttajiin, kyseessä on alkoholitutkimuksen kannalta merkittävästä asiasta. Tä-

hän asti eri puolilla ja eri aikoina saadut tulokset kulutuksen väestötasoisista muutoksista ovat olleet yhdenmukaisia Ole-Jørgen Skogin (1985) teorian kanssa, jonka mukaan alkoholin kulutus nousee tai laskee yhdenmukaisesti eri kulutusryhmissä. Teoria tosin kyllä ennustaa suurkuluttajien määrän lisääntyvän hieman keskimääräistä kulutusta enemmän (Bruun & al. 1975). Tämä teoria näytti pätevän hyvin muun muassa Suomessa vuosina 1968–1969, kun keskiolut tuli elintarvikeliikkeisiin ja alkoholin saatavuutta parannettiin muutenkin voimakkaasti (Mäkelä 2002; Mäkelä & al. 2002). Miksi nyt vain jotkut väestöryhmät olisivat lisänneet kulutustaan? Syy tähän saattaisi olla alkoholiolojen erilaisuudessa. Alkoholin tilastoitu kulutus oli vielä vuonna 1968 alhaisella tasolla, 2,9 litraa asukasta kohden vuodessa. Vuoden 1969 lainuudistus purki patoutunutta kulutusta. Se lopetti käytännössä maaseudulla vallinneen kieltolain ja teki siten keskioluen suhteen yli puolet väestöstä tasa-arvoiseksi kaupungeissa ja kauppaloissa asuvien kanssa. Vuonna 1968 kulutus oli siis rajoitusten vuoksi alhaisemmalla tasolla kuin potentiaalinen kysyntä. Nyt alkoholin kulutus on aivan toisella tasolla, noin kymmenen litraa asukasta kohden vuodessa. Alkoholin ostomahdollisuudet (sekä taloudelliset että fyysiset) ovat olleet niin hyvät, että suurella osalla kuluttajista kulutus on jo vastannut kysyntää. Silloin he ovat voineet reagoida veronalennuksiin siirtymällä ostamaan kalliimpia juomia tai hankkimalla entisen määrän alkoholia edullisemmin. Suurkuluttajien juomista taloudelliset resurssit ovat voineet rajoittaa enemmän, mistä syystä alentuneilla hinnoilla on voinut olla heihin suurempi vaikutus.

Toinen mahdollinen, edellisen selityksen kanssa kilpaileva syy eroon myyntitilastojen ja tulostemme välillä on valikoitunut kato, jota on tapahtunut erityisesti paneeliaineistossa, mutta vähäisemmässä määrin myös poikkileikkausaineistossa. Analyysipainoja käyttämällä korjasimme aineistosta kadonneiden nuorten miesten ja muiden keskimääräistä vähemmän vastanneiden ryhmien poisjäännin vaikutusta. Aiempaa artikkelia varten tehdyt tarkastelut osoittivat, että erityisesti miehillä osa odotusten vastaisista tuloksista johdettiin nimenomaan valikoivasta kadosta. Aineiston jälkikäteiset paikkaukset eivät kuitenkaan pysty tekemään arvioista täydellisiä. Saamme korjattua sen vaikutuksen, että nuoret miehet eivät vastaa tai että paneeliaineistossa vuosina 2003 ja 2004

vastanneista suurkuluttajista osa tippuu pois – *sillä oletuksella, että pois jääneet nuoret miehet ja suurkuluttajat ovat samanlaisia kuin mukaan tulleet nuoret miehet ja suurkuluttajat*. Siinä määrin, kuin poisjäänti on liittynyt nimenomaan suurempaan kulutuksen *muutokseen*, ei tuloksia ole mahdollista korjata. Paneeliaineistossa kulutustaan lisänneet ovat voineet jäädä tavallista useammin pois esimerkiksi sen vuoksi, että he eivät ole halunneet kyselyssä paljastaa kulutuksensa lisääntymistä, ja joissakin tapauksissa lisääntynyt kulutus on saattanut johtaa sellaiseen elämäntilanteeseen, jossa vastaaminen on ollut vaikeampaa. Poikkileikkausaineistoissa kaikki vastaajat olivat ensimmäistä kertaa mukaan pyydettyjä, jolloin toisen kierroksen kadon ongelmat eivät koske sitä aineistoa. Ensimmäisen kierroksen osalta vastaamatta jättäminen lienee ollut samalla tavalla valikoitunutta kuin paneeliaineistossa.

Yksi lisäsyys siihen, miksi nyt toteutetuissa kyselyissä ei tullut esiin kulutuksen kasvua, voi olla ihmisten asenteissa ja suhtautumisessa alkoholiin. Aiemmin mainittujen alkoholiolojen erojen ohella juuri asenneilmapiiri ja siinä tapahtuneet muutokset voivat selittää osaltaan sitä, miksi vuosien 1968 ja 1969 kulutustutkimukset toivat esiin odotusten mukaista kulutuksen kasvua, mutta viime vuosien kyselyt eivät. 1960-luvun kulutustutkimuksen aikoihin alkoholin nauttiminen oli suurelle osalle suomalaisista poikkeuksellinen, arjesta erottuva tapahtuma. Nyt alkoholin käytön lisääntyttä ja arkipäiväistyttyä myös ihmisten suhtautuminen siihen on arkipäiväistynyt ja siten muutokset ja liukumukset sen käytössä eivät ehkä enää yhtä tarkkaan kirjaudu ihmisten muistiin. Toisaalta nykyisessä asenneilmastossa korostetaan yksilöllistä oman elämän hallintaa, johon alkoholin käytön hallintakin kuuluu. Tässä hallintaa korostavassa ilmapiirissä kulutustaan lisänneet ovat voineet jättää vastaamatta ja vastanneetkin ihmiset ovat voineet mitätöidä kulutuksessa tapahtunutta lisäystä. Asenneilmapiirin muutoksesta kertoo myös vastausprosentteissa tapahtunut kehitys. Vuosien 1968 ja 1969 kulutustutkimuksiin saatiin haastateltua 97 ja 91 prosenttia alkuperäiseen otokseen kuuluneista, kun vuosien 2004 ja 2005 kyselyissä vastausprosentti oli 52–53, mikä vastaa nykyisin yleisesti kyselyissä saatutetta tasoa. Nykyiset alhaiset vastausprosentit kertovat ehkä siitä, että ihmiset eivät katso olevansa velvollisia vastaamaan ulkopuolisille kysymyksiin omasta elämästään.

Tarkastelujakson pidentymisen jälkeenkään alkoholipaneelitutkimusten tulokset eivät osoita alkoholin käyttöön liittyvien haittakokemusten lisääntymistä. Rekisteritiedot kuitenkin kertovat alkoholihaittojen lisääntyneen. Kulutus näyttää tämän perusteella kasvaneen siis ainakin suurkuluttajilla. Vakavien haittojen lisääntyminen ja suurkuluttajien kulutuksen kasvu eivät kuitenkaan ta-

TIIVISTELMÄ

Heli Mustonen & Pia Mäkelä & Petri Huhtanen: Kaonnutta alkoholia etsimässä – II osa

Vuonna 2004 alkoholin kokonaiskulutuksen arvioitiin nousseen 9,4 litrasta 10,3 litraan asukasta kohti eli noin kymmenen prosenttia. Vuonna 2005 kulutus nousi 10,6 litraan eli kaikkiaan 13 prosenttia vuodesta 2003. Kasvun taustalla olivat vuonna 2004 Suomen alkoholilolissa tapahtuneet huomattavat muutokset: muista EU-maista, erityisesti Virossa, henkilökohtaiseen käyttöön tuodun alkoholin matkustajatuontikiintiöiden poistuminen ja alkoholiverojen alentaminen keskimäärin 33 prosentilla.

Artikkeli perustuu vuonna 2003 käynnistettyyn alkoholipaneelitutkimukseen, jossa kysely lähetettiin samoille henkilöille ennen alkoholilolissa tapahtuneita muutoksia ja muutoksien jälkeen. Tavoitteena oli tutkia, missä väestöryhmissä ja minkä juomiskäyttäytymisen tekijöiden kautta hinnan alennusta seuraava alkoholin kulutuksen kasvu tapahtuisi, sekä selvittää, mitä itse koetuille haitoille tapahtuisi kulutuksen kasvassa. Vuonna 2005 raportoituden vuosien 2003 ja 2004 alkoholipaneelitutkimuksen keskeinen tulos oli, etteivät kyselytutkimukseen osallistuneiden arviot omasta kulutuksestaan tai haitoista olleet suurempia vuonna 2004 kuin vuonna 2003, vaikka alkoholin myynnin kasvun perusteella olisi niin voinut odottaa. Kysely uusittiin kolmannen kerran vuonna 2005. Tässä artikkelissa tarkastellaan, toiko vuoden 2005 aineistoa uutta tietoa edellä mainituista tutkimuskysymyksistä.

Tarkastelujakson pidentyminen vuoteen 2005 ei tuonut muutosta aiempaan päätulokseen: vastaajat eivät raportoineet vuonna 2005 enempää kulutusta eivätkä haittoja kuin vuonna 2003. Tulos päti sekä paneeliaineistossa eli tarkasteltaessa vain niitä vastaajia, jotka vastasivat kolmeen kyselyyn, että samoina vuosina toteutetuissa riippumattomissa poikkileikkausaineistoissa. Kotivarastot eivät kasvaneet, eikä lähempänä Viroa asuvien kulutuksessa havaittu muista poikkeavaa muutosta.

Kolmen vuoden paneeliaineisto antoi joitakin kahden vuoden paneeliaineistoon nähden poikkeavia väestöryhmittäisiä tuloksia. Ensinnäkin vuosien 2003–2005 paneeli- ja poikkileikkausaineistoissa keski-ikäisten miesten alkoholin kulutus, erityisesti väkevien juomien kulutus, nousi suhteessa nuorten ja vanhempien miesten alkoholin kulutukseen, kun aiemmin ikäryhmien välisiä muutoksia ei havaittu. Toiseksi kolmen

kaa sitä, ettei myös valtaväestön kohtuukäyttäjien kulutus olisi lisääntynyt, vaikka kyselytiedot eivät sitä osoittaneetkaan. Keski-ikäisten miesten kulutuksen kasvu viittaa siihen, että suurkuluttajien joukko ei tulle harvenemaan. Kaikkiaan vuoden 2004 pysyvämmät seuraukset jäävät vielä tulevien vuosien rekisteritietojen näytettäväksi ja tutkimusten selvitettäväksi.

vuoden paneeliaineistossa kaikissa naisten ikäryhmissä väkevien kulutus oli vuonna 2005 jokseenkin vuoden 2003 tasolla, eikä kahden vuoden aineistossa näkynyttä nuorten naisten ja vanhimman ikäryhmän naisten väkevien kulutuksen kasvua enää havaittu. Poikkileikkausaineistossa tosin nuorten naisten väkevien kulutus osoitti selvää kasvua vuonna 2005. Kolmanneksi kolmen vuoden aineistossa miesten humalakulutus oli vuonna 2005 vuoden 2003 tasolla, kun kahden vuoden paneeliaineistossa miehet raportoivat vähemmän humalakulutusta vuonna 2004 kuin vuonna 2003.

Artikkelin lopussa pohditaan syitä siihen, miksi alkoholin myyntitiedot ja kyselyihin vastanneiden omiin arvioihin perustuvat tiedot antavat ristiriitaisen kuvan suomalaisten alkoholin kulutuksen kehityksestä. Yksi mahdollinen syy eroon tilastoidun myynnin ja kyselyssä raportoituden kulutusmäärien välillä on, että hinnan alennus on lisännyt kulutusta pääasiassa kyselyn ulkopuolelle jääneiden, jo entuudestaan alkoholin suurkuluttajien joukossa. Vuosien 2003 ja 2004 kyselytutkimukset eivät antaneet tukea sille, että suurkuluttajat olisivat lisänneet kulutustaan muita enemmän, mutta vuosien 2003 ja 2005 poikkileikkausaineistojen kulutusjakaumissa tapahtunut muutos antaa tilaa tällaiselle tulkinntalle äärimmäisten suurkuluttajien osalta. Tähän mennessä valmistuneet selvitykset ja rekisteritiedot, että alkoholin aiheuttamat kuolemat maksasairauksiin ja maksasairauksien hoitajaksot ovat huomattavasti lisääntyneet, tukevat tätä selitystä. Toinen mahdollinen syy eroon myyntitilastojen ja kyselytietojen välillä on kyselyihin vastaamiseen liittynyt valikoitunut kato. Lisäsy syy eroon voi olla myös ihmisten asenteissa ja suhtautumisessa alkoholin käyttöön.

Tarkastelujakson pidentymisen jälkeenkään alkoholipaneelitutkimusten tulokset eivät osoita alkoholin käyttöön liittyvien haittakokemusten lisääntymistä. Kuolinsyyrekisterien tietojen perusteella kulutus näyttää kasvaneen ainakin suurkuluttajilla. Vakavien haittojen lisääntyminen ja suurkuluttajien kulutuksen kasvu eivät kuitenkaan takaa sitä, ettei myös valtaväestön kohtuukäyttäjien kulutus olisi lisääntynyt, vaikkeivät kyselytiedot sitä osoittaneetkaan. Keski-ikäisten miesten alkoholin kulutuksen kasvu viittaa siihen, että suurkuluttajien joukko ei tulle harvenemaan. Kaikkiaan vuoden 2004 pysyvämmät seuraukset jäävät vielä tulevien vuosien rekisteritietojen näytettäväksi ja tutkimusten selvitettäväksi.

KIRJALLISUUS

- BRUN, K. & EDWARDS, G. & LUMIO, M. & MÄKELÄ, K. & PAN, L. & POPHAM, R. & ROOM, R. & SCHMIDT, W. & SKOG, O.-J. & SULKUNEN, P. & ÖSTERBERG, E.: Alcohol Control Policies in Public Health Perspective. Helsinki: Finnish Foundation for Alcohol Studies, 1975
- MURTO, LASSE & NIEMELÄ, JORMA: Alkoholihaittojen torjunta vaatii nopeita toimia. Helsingin Sanomat 7.3.2005
- MUSTONEN, HELI & MÄKELÄ, PIA & HUHTANEN, PETERI & METSO, LEENA & RAITASALO, KIRSIMARJA: Alkoholia ostetaan ja tuodaan enemmän kuin koskaan. Mihin se katoaa? Yhteiskuntapolitiikka 70 (2005): 3, 239–251
- MÄKELÄ, PIA: Who started to drink more? A reanalysis of the change resulting from a new alcohol law in Finland in 1969. P. 71–82. In: Room, Robin (ed.): The Effects of Nordic Alcohol Policies. What happens to drinking and harm when alcohol controls change? NAD publication 42. Helsinki: Nordic Council for Alcohol and Drug Research, 2002
- MÄKELÄ, PIA & ÖSTERBERG, ESA: Alkoholin kulutus kasvaa – lisääntykö hyvinvointi? S. 306–328. Teoksessa: Kautto, Mikko (toim.): Suomalaisen hyvinvointi 2006. Helsinki: Stakes, 2006. 2006a
- MÄKELÄ, PIA & ÖSTERBERG, ESA: Halvat hovit – millaiset seuraukset? Tiimi 2/2006, 4–6. 2006b
- MÄKELÄ, PIA & ROSSOW, INGEBORG & TRYGGVESSON, KALLE: Who drinks more and less when policies change? Evidence from 50 years of Nordic studies. P. 17–70. In: Room, Robin (ed.): The Effects of Nordic Alcohol Policies. What happens to drinking and harm when alcohol controls change? NAD publication 42. Helsinki: Nordic Council for Alcohol and Drug Research, 2002
- NOPONEN, TANJA: Poliisin suorittamat päihtyneiden säilöönotot ja säilöönottojen asiakaskunta Helsingissä. Poliisiammattikorkeakoulun tiedotteita 43. Helsinki 2005. [http://www.poliisi.fi/poliisi/pakk/home.nsf/files/pakk432005/\\$file/pakk432005.pdf](http://www.poliisi.fi/poliisi/pakk/home.nsf/files/pakk432005/$file/pakk432005.pdf)
- PÄIHDETILOSTOLLINEN VUOSIKIRJA 2005. Alkoholi ja huumeet. SVT; Sosiaaliturva 2005. Helsinki: Stakes, 2005
- SAUNDERS, J. B. & AASLAND, O. G. & BABOR, T. F. & DE LA FUENTE, J. R. & GRANT, M.: Development of the Alcohol Use Disorders Identification Test (AUDIT): WHO collaborative project on early detection of persons with harmful alcohol consumption: Part II. Addiction 88 (1993), 791–804
- SKOG, OLE-JØRGEN: The Collectivity of Drinking Cultures: A Theory of the Distribution of Alcohol Consumption. Addiction 80 (1985): 1, 83–99
- STTV, SOSIAALI- JA TERVEYDENHUOLLON TUOTEVALVONTAKESKUS. Tiedote 2/2006
- SUDMAN, SEYMOUR & BRADBURN, NORMAN M.: Response Effects in Surveys. A Review and Synthesis. Chicago: Aldine Publishing Co., 1974.

Liite 1. Mittaus

Tarkemmat selostukset käytetyistä mittareista löytyvät edellisestä raportista (Mustonen & al. 2005).

Raittiiksi on määritelty henkilö, joka oli vastannut, ettei ole juonut mitään alkoholijuomaa kyselyä edeltäneiden 12 kuukauden aikana. *Juomisen useus* perustuu kysymykseen, kuinka usein vastaaja juo alkoholijuomia. *Alkoholin vuosikulutus* perustuu kysymykseen siitä, kuinka usein viimeksi kuluneiden 12 kuukauden aikana vastaajat ovat juoneet tiettyjä annosmääriä yhtenä päivänä. Kaikkiaan kysyttiin kuuden annosmäärätason juomistiheyttä, alkaen tasosta ”18 annosta tai enemmän” ja päättyen tasoon ”1–2 annosta”. *Humalakäyttöä* mitattiin kysymyksellä, kuinka usein vastaaja oli ollut niin humalassa, että se tuntui ”toden teolla”. Raittiit on sijoitettu vaihtoehtoon ”en koskaan”. Riskijuomista mitattiin kysymällä, kuinka usein vastaaja ylitti tietyn annosmäärän, joka oli määritelty naisilla neljäksi ja miehillä kuudeksi annokseksi.

Alkoholin käyttöön liittyviä kielteisiä kokemuksia viimeksi kuluneiden 12 kuukauden aikana mitattiin useilla kysymysarjoilla ja yksittäisillä kysymyksillä. Kysymysarjat koskivat alkoholin käytön hallintako-

kemuksia, ympäristön reaktioita vastaajan alkoholin käyttöön ja yksittäiseen käyttökertaan liittyviä kielteisiä kokemuksia. Kysymysarjoja analysoimme sekä kysymyskohtaisesti että summamuuttujina.

Varhaisen alkoholin ongelmakäytön havaitsemiseen kehitetty AUDIT-mittari koostuu kymmenestä kysymyksestä, jotka mittaavat juomisen tiheyttä, kerralla käytettyjä määriä ja koettuja haittoja (Saunders & al. 1993). Mittarin osioille annettiin arvoja nollassa neljään, ja nämä yhteen laskien päästiin vastaajan alkoholin käyttöä kuvaavaan pistemäärään.

Tulotiedot kysyttiin keskimääräisinä bruttotuloina (”kaikki tulot veroja ja muita kuluja vähentämättä”). Vastaus voitiin valita valmiiksi luokitelluista vaihtoehtoista, jotka oli esitetty lomakkeella sekä euroina että markkoina. Tuloluokkia oli kaikkiaan yhdeksän alkaen alle 250 eurosta ja päättyen luokkaan 4000 euroa tai enemmän kuukaudessa.

Vastaajan asuinkunnan etäisyys Helsingin keskustasta on laskettu lyhintä maantiereittiä pitkin. Tiedot on saatu Tiehallinnolta (Copyright Tiehallinto 2003).